

NOÉ A VIDÁM RÉSZEGES?

AZ ÓSZÖVETSÉG EGYIK SZIMBÓLUMA ÉS TOVÁBBÉLÉSE A VÁLTOZÓ MAI NÉPI KULTÚRÁBAN

Noé nevének és tetteinek említése a magyar népi kultúrában mindig a szent-biblikus és a profán-földi gondolatok keveredését, egymás mellett élését jelentette. A Biblia megőrizte és fenntartotta a földi élet újraindítását biztosító Noé legendáját, ugyanakkor a hétköznapi világában a Biblia ismerői, és nem egyszer a prédikációk is a földi hétköznapi világában értelmezték a teremtés, a vízözön legendáját. Ezeket az értelmezéseket a könyvnyomtatás és a könyvolvasás elterjedése előtt a számtalan falfestmény-ikonográfia is segítette. De hogy kerül a szőlő a megújuló földi életbe és a néphagyományba, ha a Biblia erről nem tesz említést és Noé nem vitt szőlővesszőt a bárkájában? Erre a kérdésre és a Noé-kultusz mai továbbélésére, mikéntjére keresi dolgozatom a választ.

A szőlőtő, a szőlőfürt ábrázolása a Kárpát-medencében (Pannóniában), majd Magyarországon is több helyen előfordult – az ókeresztény síroktól a templomfalak freskóin, középkori oszlopfőkön és templombejáratok oszlopokon keresztül, a protestáns templomi mennyezetkazettáig. Így volt ez a középkor óta, a nemzeti italt előálító, a bort kedvelő és fogyasztó, keresztény szimbolikát értő borvidékeken is. A magyar bor termelése az európai szőlőtermesztés északi határához közel történik, hiszen Tokaj-hegyalja a legészakibb borvidékünk, ahol Abaújszabolcs vonalától északabbra már jó minőségű szőlőtermesztés nem folytatható. A tüzes magyar borok jó minősége is ennek a fekvésnek és ökológiai adottságnak köszönhető, a megfelelő sav-cukor arány kialakulásával. Természetes, hogy ezeken a területeken, vagyis a magyarországi borvidékeken még inkább kihangsúlyozódott a keresztény liturgia számára szőlőt biztosító Noé alakjának egykori szerepe. A magyarországi szőlő-bortermelő közösségekben Noé ismerete, tisztelete ezért felértékelődött.

Bár a Biblia a növényt, a szőlőt a bárkában soha nem említette, a népi teremtéslegenda, a népi racionális képzelet és a népi rigmusok kimondottan azért éltették és dicsérték Noé személyét, mintha Ő a szőlőnövényből is vitt volna a bárkájába, és a szőlőt sem felejtette volna ki a Földet újra benépesítendő bárkai élőlények közül. Erről a tényről azonban sem Mózes Könyve (Genezis)¹, és így a Biblia ószövetségi része sem tesz említést. Mindezek ellenére a paraszti racionális gondolkodás, az öröklött, hagyományozott ismeret magától értetődőnek tartotta, hogy szőlőt is vitt magával a vízözön túlélője. Ilyen alapon a Bibliához, az ősforráshoz képest, egyféle

¹ MÓZES I. Könyve (Továbbiakban az oldalszám: (65.) Genezis–Noé. VI. 19–21. sor.) „19. És minden élőből, minden testből kettőt vigy be a bárkába, hogy életben maradjanak veled együtt: hím és nőstény legyen. 20. A madárból a maga faja szerint, és a baromból a maga faja szerint, a föld minden csúszó-mászójából a maga faja szerint, valamennyiből egy-egy pár menjen be hozzád, hogy életben maradjanak. 21. És te végy minden eledelből, ami enni való és vidd be magadhoz, hogy eleségül szolgáljon neked és nekik.” Vö. még 69. Genezis–Noé. VII. 14. sor, ami alátámasztja, hogy csak állatokkal töltötte meg a bárkát. Vö: (65.) Genezis–Noé VI. 19–21.

folklorizációnak tarthatjuk a népi eredetmondát a mai ismereteink szerint, a legenda változásának, alakulásának tarthatjuk a teremtés, vízözön legendájának népi változatait.

Ugyanakkor tudjuk, hogy a Kaukázus déli területe, ahol a bibliai bárka földet ért, a szőlőnövénynek őshazája, a szőlő kialakulásának központja, géncentruma is. Nem lehet véletlen, hogy a fajgazdagsággal, a természettudományosan bizonyított szőlő-változatok sokaságával, a nagy biodiverzitással itt megtalálható szőlőnövény géncentrumába helyeződött az ószövetségi-bibliai szőlő származási legendája.

A Magyarországon 1875-ben fellépő filoxéra és az a nagymértékű pusztítás, gazdasági-társadalmi erőzió, amit a rovar okozott, szintén megjelennek a Noé említő-ünneplő népi rigmusokban, mintegy utalva arra, hogy Noé filoxéramentes szőlőhegyen él, bezzeg a mai halandó gazda félhet, hogy a filoxéra pusztítása miatt fogytán lesz a bora. Ebben az értelemben a bőség szimbólumává válik a szőlő-borital, és mint az istenek világának bőségét érzékeltetik a népi rigmusok a filoxéramentes, Noé által lakott szőlőhegyeket. A profán vőfély-rigmusokban a vidámság, a pajzanság és a termékenység szimbóluma is egyben a Noé történetére való hivatkozás. Mindez nem lehet véletlen, hiszen a szőlő mint magvas gyümölcs, a termékenység szimbóluma, a szőlővel kapcsolatba hozott Noé pedig a különböző vallásokban és a népi kultúra kereszténység előtti elemeit is őrző, éppen a Biblia ószövetségi, majd az újszövetségi értelmezései révén is hordozta ezt a jelentést. A szószékről évszázadok során elhangzott prédikációk és példabeszédek erősítették ezt. A borosgazdák rendszeres évi szőlő-borkezelő, és -védő munkája önmaguk számára is igazolást jelentett, valamint egyféle lelki és szakmai-foglalkozási csoportöntudat kialakulását, erősödését.

Noé és a szőlő ültetésének mondájával, eredetmondájával Nagy Ilona több alapos tanulmányban foglalkozott, tisztázva az eredetet, európai és történeti kapcsolatait, szerepüket, variációjukat a folklór alkotásokban. Mindez felment az alól, hogy ismétlésekbe bocsátkozzak.² Elmondható, hogy nem csak a nemzetközi, hanem a hazai szakirodalomban is az egyik legalaposabban feldolgozott mondanakör a vízözöné. Azonban Noé legendája a tudományos rendszerezés, tipologizálás mellett azért is felmerül időről-időre, mert mint ős kiinduló elem, számtalan új és újabb folklorizációnak az alapját jelenti. Elég, ha itt és most a megújuló magyar borászattal való kapcsolatára utalok, ahol számtalan formában jelenik meg, változik, alakul az alaplegenda napjainkban is, ugyanúgy, mint ahogy alakult a közelmúltban is. Ezekből szeretnék megmutatni egy csokorra valót.

A Biblia szerint Noé készített elsőként (még ha véletlenül is) bort, de Ő volt az első szőlőtermesztő is.³ A zsidók szőlőtermesztésének írott forrása, a Biblia ószövetségi, őtestamentumi része. Valószínűleg Noé életének A szőlővel és borral összefüggő részletei is a sokféle néven megjelenő, ős boristenek mítoszából kerültek be az egyisten-hívő zsidók vallási emlékei közé. A legenda szerint a bor három, máshol négy, sőt öt állat véreből származott. Noé ugyanis – mivel csupán vadszőlőt talált, s annak bora savanyú volt – összekeverte az oroszlán, a bárány, a disznó, a majom és más változat szerint a nyúl vévét, ezzel megtrágyázta a vadszőlő gyökereit, és termése így édes lett. Nem nehéz felismerni a célzást: az állatok viselkedési szokásai közül

² Nagy 1969., 1975., 1998., 2003.; Csoma 2009., a Biblia növényeként említve, értelmezve: Kereszty 1998.

³ (86–87.) Genézis–Noé IX. 20–25.

valamelyik kiütközhet az emberből, ha lerészegedik. Először bátorrá válik, mint az oroszán, majd jámborrrá, mint egy bárány, disznóként maga alá csinál, majd pedig, mint egy majom nevetségessé válik, végül is elcsendesedik, mint a nyúl.

A bibliai vízözön történeten⁴ alapuló vízözön mondák (AaTh 825) mesészerű mondacsoport héber főszereplője Noé, aki Istentől parancsot kap a bárka elkészítésére.⁵ A babilóniai és a rabbinikus-bibliai elbeszélés-monda közt hasonlóság áll fenn. De ellentétben a babilóniai párhuzammal, a héber vízözön-elbeszélés annak az örök igazságnak a hirdetése, hogy az emberi társadalom alapja az igazság. Noénak titokban kellett dolgoznia, de az ördög tudni kívánta, hogy hol és mit épít. Megkörményezte Noé feleségét, összeszövetkeztek. A bárkába betelepülés sok mesés és valóságos állapot megjelenésével történt. Az özönvíz végével a víz apadását Noé ledugott szőlővesszőkkel méri, amit nem lehet tudni honnan szerzett, ezekből lettek az első szőlőtőkék. A bárkából kilépve Noé nevet ad az állatoknak. Isten szivárványt bocsát az égre, annak jeléül, hogy többé nem lesz vízözön. A magyar vízözönmondák változatainak jellemzője, hogy igen gyakran csak egy-egy motívumot tartalmaznak, ritkán kísérik végig az eseményeket a bárka építésétől az özönvíz végéig. A bibliai vázra épült történetek keletről terjedtek el. Legkorábban zsidó és mohamedán kommentárok, a 7. századtól kezdve iráni és arab változatok jelzik meglétét. A mondák mai formájukban bolgár és orosz centrumból terjedtek el, ismertebbek Kelet-Európában, de a balti országokban és Angliában is előfordulnak. A magyar folklórban eddig ötven változat került elő.⁶

A szőlő-borkultúrával és Noéval kapcsolatban kialakult egy eredetmagyarázó monda is, a szőlő ültetésének mondája. Nagy Ilona összehasonlító folklórkutatásaiból ez is ismert. Összefoglalva: az özönvíz végén, a Biblia szerint, Noé egy vesszővel mérte a víz mélységét, amiből lettek az első szőlőtőkék. Ezért van az – a paraszti tapasztalat alapján is – hogy a hegyek tetején terem a legjobb szőlő. Az elültetett vesszőket különféle állatok vérével locsolta. Más változatokban a szőlővesszőt

⁴ A bibliai vízözön történeti időkben, bizonyítottan bekövetkezett Kr. e. 4400–3800 körül. A világban sok vízözön elbeszélés, monda van, a legelső a babilóniai, ahol Utnapistim a Noénak megfelelő hős. (61.) Genézis–Noé II. VI. 9.–IX. A vízözön minden élő elpusztított a Földről, elvileg a növényeket is, bár természettudományosan bizonyítható, hogy azok a nagy áradásokat is túlélhetik. „...esőt hullatok a földre negyven nap és negyven éjjel és eltörlök a föld színéről minden élő lényt, amelyet alkottam.” (67.) Genézis–Noé VII. 4. sor. A vízözön májusban kezdődött a babilóniai síkságon, az áradás idején, és vulkanikus földrengéssel párosult. (68.) Genézis–Noé VII. 11. A víz emelkedése három fokozatban történt, az elsőben a bárkát emelte meg, a másodikban a bárka úszott, a harmadikban a legmagasabb hegyek is elmerültek kb. 6 méterrel a vízszint alatt. 110 napig ilyen magas volt a víz, majd 150 nap után csökkent a vízszint. (71.) Genézis–Noé VII. 18–21.

⁵ Noé 120 évet töltött a bárka elkészítésével. (63.) Genézis–Noé VI. 14., 600 éves volt, amikor az özönvíz jött. (69.) Genézis–Noé VII. 6., Az özönvíz után még 350 évet élt. (87.) Genézis–Noé IX. 28. A Biblia szerint Noé bárkája egy nagyméretű hajó volt, melyet Isten parancsára épített, hogy megmentse családját és a föld állatvilágát az özönvíztől. A történet a Biblia, Mózes Első Könyve (Genézis) 6–9. részében található. A Biblia értelmezői szerint az özönvíz körülbelül 3800–4400 évvel ezelőtt lehetett. A bibliakritikusok véleménye szerint a Genézisben elbeszélte bárka történet két egymástól független elbeszélése alapszik és a mai ismert verzió végleges formája csak a Kr. e. az 5. században alakult ki.

⁶ Herrmann 1891.; Kálmány 1892.; Utley 1961.; Nagy 1969.

különféle állatok koponyájába ültette, ahogy a vessző nőtt, mindig nagyobbba. Ismeretes a történet úgy is, hogy különféle állatok fülébe dugta a vesszőt, és mivel sehol sem találta megfelelőnek, végül az Ararát hegy oldalába szúrta. Az erdélyi Andrásfalva székelyei között ismert az a változat, hogy Noé megállt a bárkával az Ararát hegyén, kiszállt, és lement a völgybe, településre való helyet keresni. Amikor visszatért, egy botra támaszkodott. Talált egy elpusztult kutyát, botját a vérebe mártotta. Később egy macskával, egy oroszlánnal és egy disznóval is ugyanígy tett. Mikor a hegyre felérve a botra többé szüksége nem volt, leszúrta a földbe. A bot megeredt és szőlőt termett. A fenti mondák mindegyike azzal a következtetéssel zárul, hogy a részeg emberek azoknak az állatoknak a tulajdonságait viselik magukon, amely állatoknak ily módon közük volt az első szőlővessző elültetéséhez. A mondák egyik része a részegség különböző fokozatait jellemzi sorrendben az egyes állatok tulajdonságaival. Másik részében a bornak a különböző emberekre gyakorolt hatását szimbolizálják az állatok.⁷

Palesztinában már az 5. században feljegyezték a szőlő ültetésének mondáját és ettől kezdve a középkor végéig sűrűn bukkant fel a zsidó irodalomban. Ezekben a szövegekben a sátán társul Noéhoz, és ő ás különféle állati tetemeiket a szőlőtőke alá. A keleti irodalmak is ismerik a szőlő ültetésének mondáját, indiai, arab, tatár változatok is ismertek. Európában a szőlő ültetésének mondáját a Gesta Romanorum is közvetítette.⁸ Európa szinte minden népének folklórjában szerepel. Noé helyett Ádám a monda néhány változatának hőse. Ez abból az elképzelésből származik, amely szerint az Éden fája szőlőtő volt. A Noéhoz kapcsolódó mondák egy része is megemlíti, hogy a szőlővesszőt vagy -magot Noé a paradicsomból hozta ki. A magyar irodalomban először Temesvári Pelbárt írta le a szőlő ültetésének mondáját, Pomeriumában. Ő a Gesta Romanorumból idézte magyar nyelven, és máig a legteljesebb formában Tinódi Lantos Sebestyén szötte bele a „*Sokféle részegősről*” írott művébe (1548). Nála a zsidó forrásokban gyakori epizód is olvasható, amely arról szól, hogy a szőlőtőke, amelyet az özönvíz a paradicsomból kimosott, egy hegyen megeredt, egy kecskebak rátalált, bogyóját megette, felvidámodott tőle. Noé ezt meglátta, és elültette a kertjébe. A magyar folklór ezt az epizódot a szőlő ültetésének mondájától függetlenül ismeri csak. Noé észrevette, hogy egy kecskebak megrágta a szőlőjét, ettől a tőke sokkal jobban termett, mint a többi. Azóta metszik a szőlőt. Így kerülhetett a kecskebak Noé mondájába.⁹ Pannóniában is ismert egy római kori bronz szobrocska, amely egy fára futó szőlőt legelésző kecskét ábrázol.

Noé azonban a szőlőültetés révén egyben profánná is vált, lefokozta önmagát, amikor megkóstolta a bort és lerészegedett tőle. A bibliakutatók egy része azon a véleményen van, hogy mindent inkább ültetnie kellett volna, mint szőlőt, amelynek alkoholos itala a világban sok bűnnek volt az okozója. Noé példája így egyben intés is

⁷ Nagy 1975.

⁸ A szőlőültetés Genézis–Noé mondája: „20. Noé pedig, a földműves, szőlőt kezdett ültetni. 21. Ivott a borból és megrészegedett és kitakaródzott a sátrában. 22. Mikor Hám, Kánaán atyja meglátta atyja meztelenségét, megmondta künnlevő két testvérének. 23. Ekkor Sém és Jefet vettek egy ruhát, rátették kettőjük vállára és hátrafelé menve betakarták atyjuk meztelenségét: arcuk pedig hátrafelé volt, úgy hogy nem látták atyjuk meztelenségét. 24. Mikor Noé mámorából felébredt és megtudta, mit tett vele legkisebb fia, 25. így szólt: Átkozott legyen Kánaán, szolgálk szolgája legyen testvéreinek!” (85–87.) Genézis–Noé IX. 20–25.

⁹ Heller 1908., György 1934.; Scheiber 1935.; összefoglalóan: Nagy 1975.

volt az emberiség számára, az alkohol hatására emberi mivoltából kivetkőző ember elrettentő példajaként. Még a legfiatalabb fia is kinevette, megvetette. Ezt a sort (23. sor) sok rabbi és tanító később kihagyta a gyermekek tanításánál, mert a gyereki szeretet megmagyarázásával nehezen összeegyeztethetőnek tartották.

Noé neve azóta is mindig a jókedvvel, a felhőtlen szórakozással, a földi örömmel, a buja gasztronómiai élvezetekkel, a termékenység kimondott vagy kimondatlan témakörével, annak értelmében került szóba.

Noé azonban egyféle apaszerepet is képviselt, tudatos munkával előkészülve a vízözönre, átmentette a családját, a rábízott javakat, így fiai emberségére és szeretetére még a részsegségek is számíthatott, a legkisebb fia kivételével. Az Ószövetség szerint Palesztina híres volt szőlőiről, a szőlőművelésnek itt csak az iszlám megjelenése vetett véget. Mikor Noé és családja a vízözön után elhagyta a bárkát, oltárt emelt és hálaáldozatot mutatott be az Úrnak. Isten megáldotta őt három fiával együtt. Ezután kezdett szőlőt telepíteni, majd amikor bort ivott, megrészegült és meztelenül feküdt sátrában. Hám, mikor meglátta apját meztelenül, elmondta két testvérének. Ekkor Sém és Jáfet arcukat elfordítva, hogy ne lássák atyjuk szégyenét, kabátjukkal takarták le őt. Noé végeredményben a vízözön után az emberi nem második törzsatyja lett, akinek három fia népesítette be a Földet: Sém, Jáfet és Hám, kik az ókori Palesztina lakosságának három fő törzsét alapították. E három törzs: a zsidó (Sém), a főniciai (Jáfet) és a kánaánita őslakosság (Hám). Noé tehát őseredeti palesztinai mondahős volt, és csak később vált a vízözön legendaszerű alakjává, mikor ez a monda Babilóniából átszármazott Palesztinába. Noé és fiai egy új nemzedék fejei lettek. Az isteni áldás megerősítette őket, hogy hozzákezdjenek egy elpusztult világ újrateremtéséhez. Minden mozgó élőlény felett uralkodhattak, ezek táplálékul szolgálhattak számukra.¹⁰

Noé részsegsége és szégyene gyakori motívum a képzőművészetben, a folklór alkotásokban. Ez a jelenet ott van Michelangelo freskóján is a Sixtus-kápolnában, de ezt örökíti meg például Magyarországon, az egri Dobó István Vármúzeum képtárában Anton Kern, 18. századi osztrák származású festőművész alkotása is. A Magyar Mezőgazdasági Múzeumban pedig egy 1821-ből származó dúsan és díszesen faragott, festett hordófenék örökíti meg a pest-budai polgárok szőlővédőszentjeként is tisztelt Noét.¹¹ A hordófenék központi figurája a kissé kapatos Noé, aki a távolabbi szőlőhegyeken dolgozó három fia társaságában egy szimbolikus budai szőlőhegyen áll, kezében felemelve egy szép szőlőfürtöt tart. Körülötte fiai a szőlőhegyen dolgoznak. A budai németek ovális kapájával kapál az egyik, a másik a budai németek kis balta nélküli metszőkésével metszi a szőlőtökéket. A harmadik vidáman énekel. Mindez a Bibliától független ábrázolás. Az alakok ruházata, eszközei, mozdulata a hordófenéket faragó és díszítő szabad gondolatát és szépérzékét, netalán a budai szőlőművelés ismeretét is feltételezheti. A négyfigurás csoport munkáját áldással és védelemmel az

¹⁰ (78–79.) Genézis–Noé IX. 1–3. „...*amint a zöld füvet, nektek adtam.*”

¹¹ Magyar Mezőgazdasági Múzeum, ltsz.: 82.240.1. A díszes hordó történetéről nem sokat tudunk, csak annyit, hogy a hordófenék egy 20. század eleji népművészeti kiállításon bukkant fel a Néprajzi Múzeum Fotótárában őrzött fénykép szerint, aztán ismét eltűnt, és magángyűjteményből a Thököly útról került elő 1982-ben, amikor a Mezőgazdasági Múzeumnak megvásároltam. Ma „*A magyar szőlő és bor Európában*” című, 2004-ben megnyílt állandó kiállításon látható.

Isten szeme, a háromszög alakú ismert ábrázolással védi, a féltés sugaraival cirógatja. Aranyozott kis szőlőlevelek sokasága veszi körbe az életképet, ami az egykori német polgárházaspár, Antonius Fischenek és Anna Fischenek szép hordójáról maradt meg.

NOÉ A PARASZTI TUDATBAN

Noé alakja a Parasztbibliában is domináns, meghatározó.¹² Történetének ismerete általános, ami nem véletlen, mert a szőlőtermesztők munkájának gyümölcse, küzdelme a termés betakarításáig, a szőlőlé hordóba kerüléséig és utána is kétséges volt, amit a magyar parasztság tudott is.

„A hegyek úgy keletkeztek, hogy ahol rendes emberek voltak, ott hegyek lettek a víz-özönnél, hogy oda tudjon menekülni a nép; ahol bűnösök voltak, ott gödörig mosta ki, azt a részt kimosta.

A hegyek tetején a szőlő a Noé vitt be szőlővesszőt is a bárkába, és amint kezdett a víz apadni, szállt le a vízőzön, Noé próbálgatta, hogy mennyire van a föld még a bárka aljához. Szőlővesszőket vitt a bárkába és szúrta le. Ahogy szurkálta, a hegyek tetején az iszapba ottragadt a vessző. Oszd azóta van a hegynek tetején olyan jó szőlő, mer a Noé kezdett még ott ültetni. Azok a vesszők még, az ő idejéből származnak, úgy mint Hegyalján, Tokajban; meg vannak olyan jó nevezetes szőlők. Azok mind a Noé vesszejéből származnak.

Botját a vérbe belékeverte. Az özönvíz megjöve, Noé a bárkába bemene. Negyven nap esett, szakadt az eső, a világon elpusztult mindenféle. Bármilyen emberi lény, állattal egybe. No, az esőnek vége lévén, a Noé az Ararát hegyén magállta. Noé a bárkából kiszállta. Hát mit lát, mind víz az egész minden, de már leszállt a víz. Próbálta Noé, lemegy a völgybe, körülnéz, hátha valahol települni való helyet talál magának, családjának. Lemegy, minden csak iszapval kevert, vissza akart menni a bárkához. Letört, felvett egy gallyat a kezibe, hogy avval majd segít magát felhúzni a hegyre. Hát amint mászik föl a hegyre, találkozik egy kutyával, kit a csömör és az özönvíz megöle. Próbálja, élesztgeti, ébresztgeti, a botjával keltegeti, de fölébredni nem bírt. Botját a vérbe belékeverte. Megy tovább föl a hegybe, találkozik egy macskával szintén, kit a csömör meg az özönvíz megöle. Szintén a botját a vérbe belékeverte. Tovább megy, találkozik egy oroszlánnal. Szintén hasonlóképpen járt, mint a többi tetemmel. De a botját a vérbe annak is belékeverte. Tovább megy, találkozik egy disznóval. Az már a hegyre egész közel vót, a bárkájához. Akit szintén a csömör és az özönvíz megöle. De a disznónak is a vérbe a botját belékeverte. Most már fent van, nincs szüksége a botjára, fogta magát, leszurta a földbe. Hát mi történt vele? Elmegy ide-oda, a bárkába ténferege. A bot kihajt s, termett rajta bogycs. Noé, hogy meglátta a bogycsokat, nézi. Megfogja, megkóstolja, édes neki. Egy edénybe kitekerte a levit. Elhagyta, megfélekedezte róla, egy hét múlva megkóstolá, ivott belőle. Hát mi lett vele? Hát egy keverék. Noé meg részeg lett. Hát a bort ezért mondják csupa keveréknek. Kutyá-, macska-, oroszlán- és disznóvér keverék. Mer előbb, mikor iszik az első pohárral, olyan, mint a kutya, nézi, harapni tudna. Aztán, mint a macska, mikor az egeret lesi. Ugrani szeretne. Mikor a harmadikkal? Új, de erős lesz, mint az oroszlán. Mindenkit szét tudna tépni. Olyan erős nincs, mint amilyen! De amikor a negyedik pohárral megissza! Akkor mint a disznó! Nem nézi – sár, nem sár, beléhömpölyög akkor. Ezért van a bor négyféle keverékből: kutya, macska, oroszlán, disznó. Ne így belőle, mer így jársz tőle.

Noé, mikor kiszállt a bárkából, elkezdett szőlőt ültetni. Beleültette először a kis venyigét egy madárfejbe. De akkorát fejlődött ebbe a madárfejbe, nem fért meg benne. Beleültette egy oroszlánfejbe, koponyába, mondjuk. Hát, ebbe se fért meg, akkorát fejlődött. Beleültette egy nagy disznónak a koponyájába.

¹² Lammel–Nagy 1985. Noé története a 103–120. oldalon található.

Hát, ebből tudhatjuk, milyen eredménye van a szőlő levének. Először, aki keveset iszik belőle, az hasonló a fűtyülő madárhoz, énekel, fűtyül, dalol, jól érzi magát. Amikor már többet ivott, megnézte az üveg fenekét is, akkor már, mint az oroszlán, duhajkodik, verekedik. Még többet ivott belőle, megkezdte a másik üveget is, hát, mint a disznó, fetreng a mocsárban.

Hétféle vérrel ojtotta be Noé, mikor a szőlőt beojtotta, hétféle vérrel ojtotta be. Először beojtotta ütet majom vérrel. Az ember, mikor iszik a borból, ugrál, mint a majom. Másodszor beojtotta disznóvérrel. Mer akkor már olyan, mint a disznó, hempereg a pocsolóába. Harmadszor meg beojtotta tigrisvérrel. Akkor már az ember olyan tőle, mint a tigris, rossz. Akkor beojtotta oroszlánvérrel. Akkor olyan az ember, mint az oroszlán, nekimegy az embernek. Ötödször beojtotta farkasvérrel, attól is még megvadulnak. Aztán beojtotta medvévérrel, attól már lelassul, nem tud csinálni semmit, lecsillapszik. Végül beojtotta bárányvérrel. Utoljára aztán megszeliülnek.

Noé cselédlánya. A Noé, mikor kiszállt a bárkából, ültetett szőlőt. És hát, ugye, fogyasztották, nem tudták mind elfogyasztani, lehordták a pincébe, kosarakba, ládába, faedényekbe, és ottan rothadt a szőlő. Egyik faedénybe annyira megerjedt, hogy lévé vált. Nem merték megkóstolni, mert azt hitték, hogy az mérég, szaga volt, satöbbi.

A cselédlány rosszul viselkedett, és azt mondta neki Noé, hogy becsukja őt a pincébe. Be is csukta, enni kapott, de inni nem. Azt mondták neki, hogy igyon abból. A lány sírt, sokáig nem ivott belőle, mert az mérég. De a kénytelenség annyira rávitte, hogy ivott belőle. És jó volt, utána még többet ivott. Egyszer elkezdett kiabálni, dalolni.

Erre Noé felhozatta: meg van bolondulva? Megkérdezték, mennyit ivott. Elmondta, hogy egy hétig semmit. Utána ivott, mindig többet, és mennél többet ivott, annál jobb kedve lett neki. Erre Noé is ivott és neki is jó kedve lett. Ettől fogva ismerik, hogy a szőlőből bort lehet csinálni.”

A magyar szőlő-borkultúrában Noé nevével jelzett területeket, földrajzi helyeket, szőlőhegyeket is találhatunk, nem véletlen, esetleg jó szőlőtermesztő helyként. Így pl. Balatonlelle mellett is Noé-hegy található, de Székesfehérvár közelében az Öreg-hegyet is Noéről nevezték el, mint a Szent István Borlovagrendet is, amely a Noé-hegyi Szent István Borlovagrend nevet kapta. Az északkelet-magyarországi Istvánmezeje nevezetű község határában található természeti ritkaság is a Noé szőlője elnevezést kapta. A Noé szőlője glaukonitos eredetű kopár homokkő. A különleges alakokat idéző formák nemcsak természetvédelmi szempontból érdekesek: a település egyik legfontosabb népi legendája kötődik hozzá.

A néphagyomány szerint Jézus és Péter apostol az istenmezei szőlős-domb alatt gyalogolva megszemjázott, és a szüretelő asszonyoktól szőlőt kért. Az asszonyok megtagadták kérésüket, erre Jézus kővé változtatta szőlős, szüreti kosaraikat. Ezeket látjuk ma is a domboldalon. A valóságban a főleg csillám, kisebb mértékben kvarcsejcsékből álló homokkő alsóbb szintjein gyakoriak a kavicsos betelepülések, jellegzetesek az alul cipó alakban megkeményedett homokkő részletek. Ezek a mállott hegyoldalakon gömbös formában szőlőfürt-képződményt adnak. Feltételezések szerint ezek a homokkő-cipók akkor keletkeztek, amikor a tenger mozgása már mind kevesebb klasszikus anyagot szállított, és a tengerfenéken egybefüggő homokpad képződéséhez már nem volt elegendő anyag. A homokkő-cipók anyaga ugyanis durvább, mint a közvetlenül alatta és felette lévő homokkövek, melyek göböket nem tartalmaznak.

A trufákban, népi tréfákban, tréfás boros dalokban is tovább él Noé alakja, akitől a gazdák érdeklődnek, hogy a szőlő érett-é, a bor jó-é. Erre Noé válaszol, hogy

bizony már megöregedett, de ilyen jó bort még nem ivott. A huncutul összekacsintó énekesek mindig Noé részegségére utaltak ezzel.

Gárdonyi Géza a versében ezt elevenítette fel, és Ady Endre is 1905. január 25-én. Ady azonban komor szavakkal, a vidámra hangolódás helyett egyféle látomásra épít. A vers a zagyva összetételű korabeli elvtelen koalícióra utal mint az aktuális belpolitikai helyzetre. Ady megemlíti itt a filoxéra (szőlőgyökértetű) 19. század végi (1875-től) totális kártételét is, amely nem volt tekintettel Noé legendájára és a szőlőtelepítő fiaira, leszármazottaira. Általános gazdasági elszegényedést és társadalmi eróziót okozott. Ezzel az Amerikába való kivándorláshoz és a nagymértékű belső migrációhoz járult hozzá. Majdnem eltörölve az ezer éves magyar szőlő- és borkultúrát.

A népi szólás-mondásokban is megőrződött Noé neve, alakja.

*„Rég felírta Noé Tokajhegy ormára,
Hegyaljai kapás, várj Simon-Judára”*

Noé a népdalokban, és a 18. századi közköltészet ivónótáiban, mulattatóiban is megtalálható,¹³ pl:

*„Bort iszom én, nem vizet,
Mít Jáfet apánk szerzett,
Tapasztalta azt Noé:
Hiába kapálta-é?”*

Vagy: *„Tehát a bor igen jó,
Vidámitani való,
T'apasztalta azt Noé,
Tótok mondják: „to moge”.*

Vagy: *„Bort, bort, bort,
Tölts hát ide bort!
Ah, szőlőnek édes leve,
Melytől Noé részeg leve.”*

Vagy: *„Vizből lett a vízőzön,
Műnden elhalt a földön,
Ha borözön lett volna,
Noé most is tusozna.”*

Napjaink lakodalmi vőfélyverseiben¹⁴ az ital, a bor asztalra kerülésekor a szomjúzók „szenvedéseinek” csökkentéséért szintén Noé nevét emlegetik¹⁵ viccesen, különböző műfajokban, de örök hálát adva a szőlő-bortermelés, illetve a bor élvezetének megismertetéséért.¹⁶

Noé apánk emlékére, hogy a szőlővesszőt ki nem feledte

*„Mikor Noé apánk Isten parancsára szaladt a bárkába,
Minden állat és növény fajtából magával egyet vitt,
Hogy a nagy vész után ne nélkülözzön semmit.*

¹³ Vö.: Küllös 2000., 2006.

¹⁴ Ezek az egykori vőfélyversek a 21. század legelején ismét reneszánszukat élik, ismét divatba jöttek. Különösen a presztízs értékű lakodalmak esetében. A jó vőfély értéke és ára egyre emelkedik, kiadványok és versenyek, intézményesült képzések alakulnak a mai esküvőkhöz kapcsolódó vőfélyeinek tanítására. Ez a jelenség a hagyomány megtartása, újraértékelése és újraélése mellett, ismét a megújuló folklórizációnak ad lehetőséget, amelynek vizsgálata megújuló feladatot jelent.

¹⁵ Noé mondta (CD) Bornépek dalai: Előadják a CD-n Fiastyúk énekegyüttes, Juhász Katalin, Szabó Zoltán, Guzsalyas Énekcsoport, Gajdos zenekar, Téka Együttes, Etnofon Musical Association. Hangvető Kft.

¹⁶ Chrobák János vőfély gyűjtése. Krepuska Géza: Szüreti Vigadalom. 2007–2008. Szerk.: Ravasz Balázs. http://www.krepuska-feszt.hu/bor_vofely.html.

De a legbölcsebben, mégis csak azt tette,
 mikor a szőlőfát magával vitte.
 Kedves vendégeim! Ez a szőlő leve, bor a neve.
 Én a jó Istentől már csak egyet kívánok,
 Egy jó nagy boros hordóba fulladjak, az legyen halálom.
 Eltátom a szám, foly a bor lefele,
 s szent angyalok visznek a menybe fölfele.
 A kapuban Szent Péter szalutál.
 Azt mondja az Úrnak: Uram ezt a jó magyar borivót engedd be,
 (vedd kegyelmedbe)
 Mert, ameddig ez atyámfia élt, a vizet szájába sem vette.
 (sőt, csizmájában sem tűrte)
 Ígyunk hát Noé apánk emlékére,
 Úritem poharam az ifjú pár egészségére!
 Ámen"

Mikor Noé apánk Isten parancsára...

„Mikor Noé apánk Isten parancsára
 a vízözön elől futott a bárkába
 minden állatfajból növényből egyet vitt,
 hogy ne nélkülözzön a vész után semmit,
 azért legbölcsebben mégiscsak azt tette,
 hogy a szőlőtőkét ki nem felejtette
 figyelmezzon ezért a becses kompánia
 szavamra hallgasson minden emberfia
 ez itten gazdánknak utolsó liter bora
 ilyen cudar féreg ám a filoxera
 látom a sarokban a Pista komámat
 amint a szemében aggodalom támad
 fél, hogy tán a borból nem ihat eleget
 torka is kiszárad ha hiába eped,
 nem félj szegény Pista tréfa a mondásom
 van még elég borunk érdemes barátom,
 annyi a borunk hogy jut neked elég
 s rajtad kívül bőven ihat minden vendég,
 rajta tehát urak vígan koccintani
 nem fáradunk nektek elég bort hordani.”

„Éljen Noé apánk odafönn az égben,
 Egy filoxérátlan hegyalja tövében.
 Éljenek a torkok, piktorok, kántorok,
 Szóval tehát minden jó borivó torok.
 Éljen soká a bor, éljen aki issza,
 Józansága mindig másnap térjen vissza.
 Ki nem akar inni, tovább az beszéljen,
 Emelem poharam, s aki velem tart, az éljen!”

A bor behozatalakor

„Mikor öreg Noénk Isten parancsára,
 A vízözön elől futott bárkájába.
 Azt az egyet mégis csak jól tette,
 Hogy a szőlőtőkét el nem felejtette.

Néki köszönhetjük, hogy a bort ismerjük,
 Amitől erőnket, jó kedvünket nyerjük.
 Legyen ezért most itt mindenkitől hála,
 Ígyunk emlékére és mulassunk máma.

Ha ilyen fehér (vörös) bor minden felé járna,
 Mindegyik bolondból híres tudós válna
 Ősszel még én tapostam őt a kádba,
 De ha így folytatam ő lök engem ágyba.”

Invitálás borivásra

„Hej kedves vendégeim de keveset isztok,
 Noé rokonszenyből így soha be nem rúgtok.
 Nem azért termesztette az öreg a szőlőt,
 Hogy csak immel - ámmal magasztaljátok őt.

Tessék hát uraim ez a jó orvosság,
 Ebben rejlik minden jó kedv és igazság.
 Tiszta szívből adja gazdám, gazdaasszonyom,
 Ha kiürül a kancsó ismét tele hozom.”

Népi rigmusokban általánosan ismert, ma is gyűjthető, napjainkban is kedvelt.¹⁷ A szennai lakodalomból származik pl. a következő vers:

¹⁷ <http://www.mvkkvar.hu/digitalizalas/vofely/05.igyunk.pdf>.

„Mikor Noé apánk Isten parancsára
A vízözön előtt futott a bárkába,
Minden állatfajtából, növényből egyet vitt,
Hogy ne nélkülözzön a víz után semmit.
Ám a legbölcsebben mégis csak azt tette,
Hogy a szőlőtőkét el nem felejtette.
Neki köszönhetjük, hogy a bort ismerjük,
Amelyből erőnket, kedvünket szerezzük.
Rajta tehát, urak, töltsünk a pohárba,
Igyunk Noé apánk emlékére máma!
Hogy szőlőt termesztett, legyen érte hála,
Neki köszönhető szívünk vidámsága. Ámen”.

Az előbbi vőfélyvers néhány szó eltéréssel, vagy egy-két sor elhagyásával él még Szennán kívül Toponár, Torvaj, Somogyjád, Berzence és más községek lakodalmában.

„Noé apánk bölcsen tette,
Hogy a szőlőtőkét megmentette.
Kedvünk hát most mitől volna,
Ha a nedve meg nem volna!
Igyunk tehát gondra, búra,
Mert hátha vízözön lesz újra!
E pohárt az ő nevére,
Noé apánk emlékére.
Egészségünkre!”

(Látrány, Segesd)

„Tudom, hogy örülnek, akik engem látnak,
Több becsületem van, mint kétszáz barátoknak.
Hisz nem csoda, mikor én hozok mindent be,
Én nézem, még van-e a pintesüvegbe.
Ha nincs, majd hozok, a pince közel van,
Van még kilenc icce tízakós hordóval.
Ne panaszkodjon senki, azt akarom,
Az egyik lábam már kint van az udvaron.
Íme, jó bort hoztam az üvegbe,
Noé apánknak is ettől jött meg a kedve.
Örömeiben táncolt, ugrált, mint a kecske.
Mi se legyünk elkeseredve,
Igyunk, most töltöttem jó bort az üvegbe!”

(Buzsák)

ÖSSZEFOGLALÁS

Noé neve mindig a jókedvvel, a felhőtlen szórakozással, a földi örömmel, a gasztro-nómiai élvezetekkel, a termékenység kimondott, vagy kimondatlan témakörével, ebben az értelemben és hangulatban került szóba. Bár a Biblia és a népi teremtéslegenda a növényt a bárkában soha nem említette, a népi racionális képzelet és a népi rigmusok kimondottan azért éltették és dicsérték Noé személyét a paraszti elképzelés szerint, hogy Ő a szőlő növényből is vitt volna a bárkájába a Földet újra benépesítendő bárkai élőlények közé. Erről a tényről azonban sem Mózes Könyve, és így a Biblia sem tett említést, ezt csakis a racionális népi gondolkodás, az öröklött és hagyomá-

nyozott ismeret tartotta magától értetődőnek. Így a Genézis–Teremtés történetéhez és a Bibliához képest az eredeti történet, az eredetmonda egyféle folklorizációjának lehetünk tanúi, annak tarthatjuk a mai ismereteink szerint, a Bibliától eltérően, a legenda változásának, a teremtés, a vízözön legendájának népi változatait. Ezért alakulhat, változhat még ma is az eredeti bibliai történet a racionális paraszti tudatban. Az irracionális a vallási életben, a racionális a gazdasági életben, a szőlő-bortermelői tudatban, a szőlő-bortermelő foglalkozási csoport tudatában. Ahol a sok csoda, legenda mellett elképzelhetetlen volt, hogy Noé szőlőt vagy szőlővesszőt a bárkájába ne tett volna, amiből a mai szőlő-borkultúra kivirágozhatott.

Noé alakja, személye élénken él a megszépítő népi tudatban, különösen a szőlő-bortermelők és a lagzik vőfélyeinek szakmai-foglalkozási csoportjában. A mai megújuló rendezvények, turisztikai látványosságok egyik központi figurája Noé, akinek nevét, tevékenységének emlékét és kultuszát borrendek, és bortermelői-vőfélyi szakmai közösségek tartják fenn, és megerősítve a köztudatban éltetik napjainkban. Noé tehát valóban vidám és részeges? Mózes I. Könyve, a Genézis és a Biblia szerint Nőé megbízható, csendes, szorgos, családját szerető volt, egy kiválasztott, küldetéstudattal rendelkező személy. Mégis az egyszeri részegségét (tapasztalatlanságát) a magyar folklór alkotásokban is számtalanszor említik. A szőlő-bortermelése révén mindig vidámnak ábrázolták, aki jókedvet, kiegyensúlyozottságot sugárzott, már pusztán a neve említésekor is, az egybegyűlt ünneplő társaságoknak. Ez a jelenség azonban már társadalom-pszichikai kérdéseket vethet fel, ami ennek a dolgozatnak a határait szétfeszíti.

IRODALOM

CSOMA Zsigmond

2009 *Borban a vigasság. A bor közösség- és hangulatformáló ereje Magyarországon.* Agroinform, Budapest.

GYÖRGY Lajos

1934 *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Studium, Budapest.

HELLER Bernát

1908 A „Gesta Romanorum” zsidó vonatkozásai c. cikkhez. *Magyar Zsidó Szemle XXV.*, 80–83.

HERRMANN Antal

1891 A finn-ugor népek vízözön-mondái. *Ethnographia II.* 3–4. sz. 142–155.

KÁLMÁNY Lajos

1892 Magyar vízözönmondák. *Ethnographia III. évf. II. füzet*, 80–82.

KERESZTY Zoltán

1998 „Nézzétek a mező liliomait...” Bibliai növények a hit és a tudomány fényében. MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, Budapest.

KÜLLÖS Imola

2000 *Közköltészet 1. Mulattatók.* Sajtó alá rendezte KÜLLÖS Imola, munkatárs CSÖRSZ RUMEN István. Régi Magyar Költők Tára XVIII. század V. Balassi, Budapest.

2006 *Közköltészet 2. Társági és lakodalmi költészet.* Sajtó alá rendezte KÜLLÖS Imola, CSÖRSZ RUMEN István. Régi Magyar Költők Tára XVIII. Század VIII. Balassi, Budapest.

LAMMEL Annamária – NAGY Ilona

1985 *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek.* Gondolat, Budapest.

NAGY Ilona

- 1969 A magyar Noé-történetek nemzetközi kapcsolatai és műfaji kérdései. *Népi Kultúra – Népi Társadalom II-III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 215–224.
- 1975 A szőlő ültetésének mondája. *Népi Kultúra – Népi Társadalom VIII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 281–301.
- 1988 Eredetmagyarázó monda, in: VARGYAS Lajos főszerk. *Magyar néprajz V. Népköltészet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 102–132.
- 2003 A föld teremtésének mondája és a Tiberiás-tengerről szóló apokrif, in: ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona szerk. *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára II.* L'Harmattan, Budapest, 181–228.

UTLEY, Francis Lee

- 1961 The Devil in the Ark (AaTh 825), in: Kurt RANKE Hrsg. *Internationaler Kongress der Volkerzählforschung in Kiel und Kopenhagen 1959.* Berlin, 448–463.

SCHEIBER Sándor

- 1935 A szőlő mondájának vándorútja. *A Blau Lajos Talmudtudományi Társulat Évkönyve III.* Budapest, 37–54.



Noé egy faragott, festett hordófenéken (1821.)
Magyar Mezőgazdasági Múzeum (Ltsz.: 82.240.1)